

El perfil del voluntari dels “X FINA Campionats del Món de Natació barcelona03”

■ SIXTE ABADIA NAUDI

Llicenciat en Ciències de l'Activitat Física i l'Esport.
Professor de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport Blanquerna (Barcelona)

■ Paraules clau

Perfil, Voluntari, barcelona03, Voluntariat d'esdeveniments esportius

Resum

En el mes de juliol del 2003 la ciutat de Barcelona acollí els desens Campionats del Món de Natació organitzats per la Federació Internacional de Natació (FINA), amb un èxit de participació sense precedents –2.015 nedadors de 157 països– i on es van batre catorze rècords del món en les cinc modalitats aquàtiques disputades. Aquest esdeveniment esportiu, el de major rellevància per a la ciutat de Barcelona d'ençà de l'Olimpíada de 1992, comptà amb la col·laboració de 1.300 voluntaris

arribats d'arreu de Catalunya i de la resta de l'Estat espanyol.

Tant les 4.500 inscripcions rebudes d'interessats a participar com a voluntaris en els Campionats, com les rellevants i variades tasques dutes a terme pels que en resultaren seleccionats, feren d'aquest esdeveniment un marc idoni per a l'anàlisi del perfil del voluntariat que participa en esdeveniments esportius, mitjançant cinc indicadors –edat, sexe, procedència, nivell d'estudis i professió. En l'edat va ser on s'observaren més diferències, tant entre els voluntaris dels Campionats del Món (aspirants i seleccionats) com respecte al voluntariat català.

cialment van inscriure's per participar en la seva organització i les dels que finalment foren acceptats.

El fet de tractar-se de l'esdeveniment esportiu de major transcendència per a la ciutat de Barcelona d'ençà dels Jocs '92, juntament amb la diversitat i rellevància de la tasca realitzada pels 1.300 voluntaris que hi participaren, van configurar un marc idoni per a l'estudi del voluntariat que participa en esdeveniments esportius.

Tanmateix, per tal de contextualitzar l'acció voluntària d'aquest col·lectiu respecte a la realitat del voluntariat català, les dades resultants es compararen amb els estudis realitzats per l'Institut Català del Voluntariat (Incaivol) i per l'associació Voluntaris 2000.

■ Abstract

Last July 2003 Barcelona held the tenth Swimming World Championship, organized by the International Swimming Federation (FINA), which had an unprecedented success - 2.015 swimmers coming from 157 different countries- and where fourteen world records in those five swimming styles of the competition were broken. This sport event, the greatest for the city of Barcelona since the 1992 Olympic Games, had the assistance of 1.300 volunteers coming from Catalunya and the rest of the Spanish State.

Both the 4.500 subscriptions from those interested in taking part as volunteers in the Championships and the relevant and different tasks carried out by the selected ones, made this event become an ideal setting to analyse the volunteers profile of those taking part in sport events, taking into account five items (age, sex, origin, education and profession). Regarding age, it was here where we found more differences between the volunteers in the World Championship (both in applicants and selected ones) and the Catalanian volunteers.

■ Key words

Profile, Volunteers, barcelona03, Volunteers in sport events

Introducció

Aquest article respon a un treball de recerca que amb el títol *Evolució del voluntariat que participa en esdeveniments esportius: dels JJ00'92 als Campionats del Món de Natació barcelona03* va ser realitzat durant el segon any del doctorat de l'INEFC de Barcelona (bienni 2001-2003) i que fou defensat per a l'obtenció de la suficiència investigadora. Igualment, aquesta recerca s'emmarca en la col·laboració en l'organització dels mateixos Campionats del Món de Natació, concretament en l'àrea de recursos humans, coordinada pel doctor Joan Riera Riera.

En aquesta recerca es va comparar el perfil del voluntari dels Jocs Olímpics de Barcelona'92 amb el dels Campionats del Món de Natació, celebrats l'estiu passat a Barcelona. La recerca que es presenta tot seguit però, se centra en el perfil del voluntariat d'aquest darrer esdeveniment, tot i analitzant les dades dels voluntaris que ini-

Els Campionats del Món de Natació barcelona03

Com se sap, els X FINA Campionats de Món de Natació van celebrar-se a Barcelona del 12 al 27 de juliol del 2003.

Des que Bernat Picornell, pioner de la natació catalana (Pujadas i Santacana, 1994), fundà l'any 1907 el Club Natació Barcelona, la ciutat comtal ha tingut una gran vinculació amb les modalitats aquàtiques. Els prop de 150.000 socis dels clubs de natació de la ciutat i els èxits en diverses modalitats d'alguns dels seus esportistes avalen aquest fet.

La designació de Barcelona com a ciutat que acolliria els X FINA Campionats del Món de Natació va ser l'any 1990. Des de llavors, el Comitè Organitzador del Campionat va crear un Consorci per a l'organització d'aquest esdeveniment, que compta-

va amb la representació de l'Ajuntament de Barcelona, la Diputació de Barcelona, la Generalitat de Catalunya, el Consejo Superior de Deportes, la Real Federación Española de Natación i la Federació Catalana de Natació (Equip barcelona03, 2003a).

Els eixos que fonamentaren els Campionats foren tres: la possibilitat d'oferir espectacle (fent ús de tecnologia capdavantera), retre un homenatge a la família de la natació i atorgar uns trets diferenciadors a aquest esdeveniment.

En efecte, aquest esdeveniment aplegà 2.015 nedadors de 157 països d'arreu del món, es van batre catorze rècords del món i trenta-sis dels Campionats i situaren Barcelona com a centre de l'esport mundial (FINA, 2003). Per disputar les cinc modalitats aquàtiques presents a Barcelona es van utilitzar cinc instal·lacions de característiques excepcionals. Des del Palau Sant Jordi –on se celebrà la cerimònia d'inauguració, les proves de natació i la final de waterpolo masculí–, la Piscina Municipal de Montjuïc –amb les proves de salts–, les Piscines Bernat Picornell –on es disputà la natació sincronitzada–, la recent construïda piscina descoberta del Club Natació Barcelona –on es jugaren els partits de waterpolo– o el Portal de la Pau –que durant tres dies va acollir les proves d'aigües obertes– s'encarregaren d'apropar les diverses competicions al nombrós públic que hi assistí.

Se'ns dubte, un dels aspectes més rellevants dels X FINA Campionats del Món va ser la important tasca que desenvoluparen els voluntaris. L'organització va iniciar el 10 de juliol de l'any 2002 una campanya de captació de voluntaris. Amb l'eslògan Busquem gent com tu la campanya apropà aquest esdeveniment esportiu a diferents clubs de natació d'arreu de Catalunya. Concretament, van realitzar-se 25 presen-

tacions en algunes d'aquestes entitats esportives, i es va aconseguir que s'involucressin en l'organització d'aquest esdeveniment (Equip barcelona03, 2003b). Aquesta campanya també comptà amb gran presència als mitjans de comunicació i amb acords amb diverses institucions properes a aquest esdeveniment, com ara federacions esportives i universitats. El resultat de la campanya va ser un èxit i finalitzà el gener del 2003 amb una inscripció de 3.570 voluntaris.

Des de llavors i fins pocs dies abans de la celebració dels Campionats el nombre d'inscripcions augmentà fins a 4.500, tot coincidint amb el procés de selecció i formació d'aquest nombrós col·lectiu. De manera semblant a l'Olimpíada de Barcelona'92,¹ de gener a abril es van realitzar 48 jornades de formació general, que amb una durada de tres hores permeteren veure quins dels inscrits s'ajustaven més al perfil de voluntari requerit (Equip barcelona03, 2003b). En aquest procés de formació, el gran percentatge d'abandonaments que van produir-se, en reduí el nombre fins a 1.050, que juntament amb d'altres voluntaris provinents del món de la natació (tant del territori català com de la resta de l'Estat i de l'estranger) completà els 1.300 seleccionats. Finalment, durant el mes de juny van celebrar-se diverses sessions de formació específica on cadascú va poder exercir la mateixa tasca que durant els Campionats.

Descripció del corpus i metodologia

La metodologia utilitzada per esbrinar els trets característics del voluntariat² dels Campionats del Món de Natació consistí en l'anàlisi hermenèutica de les diverses fonts documentals.

Les dades sobre els voluntaris d'aquest esdeveniment esportiu s'extragueren de la

base de dades de l'àrea de Recursos Humans de la mateixa organització, que compilava tota la informació sobre aquest col·lectiu³. Les dades es tractaren mitjançant el programa informàtic Excel per adequar-les a les necessitats de la recerca.

Aquesta font es veié complementada per l'estudi *Els catalans i el voluntariat, principals resultats* realitzat per l'Incalvol –mitjançant vuit-centes entrevistes a dones i homes de Catalunya de més de quinze anys– i per l'anàlisi estadística dels voluntaris de l'entitat Voluntaris 2000, facilitada per un dels responsables de la mateixa i que aportà dades sobre els seus 4.326 membres, l'any 2003.

Mitjançant aquestes fonts va poder veure's el perfil del voluntari en funció de 5 indicadors com són el sexe, l'edat, la seva procedència, el nivell d'estudis i la professió.

El perfil dels voluntaris barcelona03

Sexe

Tant en l'anàlisi de les dades dels 3.570 voluntaris inscrits en el moment de fer aquesta recerca com en la dels 843 que en resultaren seleccionats, el percentatge d'ambdós sexes va ser força equilibrat. La *figura 1* mostra que tot i les lleugeres variacions percentuals (el col·lectiu de voluntàries augmenta d'un 51 % a un 53 % en el cas dels seleccionats), aquests valors són molt propers als de la població voluntària catalana, on l'equilibri és gairebé total: 50,5 % de dones i un 49,5 % d'homes (Incalvol, 2001).

Tot i que en termes generals es denota un gran equilibri en l'acció voluntària d'homes i dones, sovint aquest percentatge varia en funció de les característiques de l'activitat que desenvolupa l'entitat que acull els vo-

¹ Les semblances entre aquests dos esdeveniments esportius són nombroses pel que fa al procés de captació, selecció, formació i tasques desenvolupades pels voluntaris. Als Jocs'92 el procés de selecció i formació s'inicià l'any 1988 i finalitzà el 1990, i es va passar dels aproximadament 102.000 voluntaris inscrits als 34.548 definitius (COOB'92, 1992; Clapés, 1995).

² Segons l'Incalvol (1994, pàg. 49) el voluntari "és una persona sensibilitzada per la realitat que l'envolta que decideix intentar millorar, i això fer-ho gratuïtament, amb l'única satisfacció de saber que s'està fent un servei". També Ferrand-Bechmann (1995, pàg. 33) esmenta que "és voluntària tota acció que no comporti retribució financera. El voluntariat s'oposa al treball remunerat i té la característica que s'exerceix sense cap obligació social ni cap sanció sobre qui no el compleixi. Finalment, és una acció adreçada als altres o a la comunitat".

³ Tot i que el nombre total d'inscripcions fou de 4.500, en el moment de fer aquest estudi, el nombre d'inscrits a la base de dades de l'organització era de 3.570. De la mateixa manera, l'anàlisi de les dades dels voluntaris seleccionats es va fer en base a 843 voluntaris i no respecte als 1.300 voluntaris que participaren en els Campionats del Món de Natació (Equip barcelona03, 2003b).

luntaris. Bona mostra n'és el que s'esdevé a Voluntaris 2000, on el percentatge de dones arriba al 71,73 % davant del 28,27 % d'homes. Segons un dels seus responsables, l'heterogeneïtat dels àmbits d'actuació d'aquesta entitat (cultural, social, mediambiental, cooperació internacional, entre d'altres...) atrauen en major mesura la població femenina i justifiquen, en part, aquest desequilibri.

Edat

Per tal d'aconseguir que les franges d'edat fossin com més homogènies millor, van establir-se uns intervals, coincidents amb les diverses etapes d'ensenyament.

Aquest indicador mostrarà força diferències tant pel que fa als dos col·lectius de voluntaris dels Campionats del Món de Natació, com respecte a la tendència general del voluntariat català.

Si inicialment la mitjana d'edat dels 3.570 voluntaris inscrits als Campionats del Món fou de gairebé 25 anys, aquest valor s'elevà fins als 31 anys en els 843 seleccionats. La *figura 2* mostra com en tots dos casos, la franja d'edat que aglutinà més voluntaris fou la de 23 a 34 anys, amb valors que oscil·laren entre el 36 % en el cas dels inscrits i el 42 % en el cas dels seleccionats.

De la mateixa manera, la diferència en l'edat mitjana d'ambdós col·lectius s'explica atenent a les franges d'edat on concentren la major part dels seus efectius. El 50 % dels voluntaris inicialment inscrits eren menors de 23 anys, mentre que dels seleccionats, tan sols un 30,89 % s'inclou en aquests intervals. Tanmateix, la mateixa *figura 2* permet d'observar que hi ha una distribució més equilibrada dels voluntaris acceptats en les altres franges d'edat, concretament un 27,4 % era major de 34 anys, davant del 14,1 % dels aspirants a voluntari.

Una de les raons que permet d'entendre aquestes diferències és que en el procés de formació es van descartar els voluntaris menors de 18 anys. Així, no tan sols va variar el percentatge de voluntaris en determinades franges d'edat, sinó que la mitjana d'edat dels voluntaris acceptats s'eleva fins a gairebé els 31 anys. L'altre fenomen que pot ajudar a entendre l'aug-

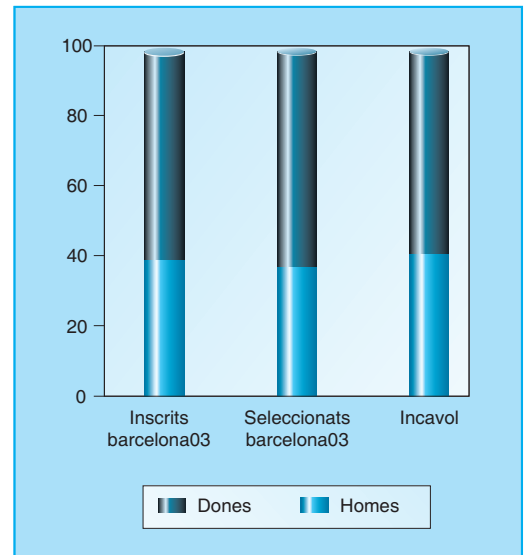
ment significatiu d'aquest indicador és la major inestabilitat socioeconòmica i laboral que viuen els més joves, que sovint no facilita gaire la seva implicació en accions de caire voluntari. Tot i així, a la mateixa *figura 2* s'hi pot veure un petit percentatge de voluntaris acceptats menors de 18 anys, que van ser inclosos perquè estaven a punt de tenir la majoria d'edat o perquè responien al perfil idoni per a la realització de tasques molt específiques.

Quant a les dades de l'Incavol (2001), s'observa una distribució encara més equilibrada del voluntariat en les diferents franges d'edat. Si anteriorment esmentàvem que els voluntaris majors de 34 anys representaven el 27,4 %, aquest valor augmenta fins al 57,1 % pel que fa al voluntariat d'arreu del territori català.

Per tal d'entendre aquestes diferències, cal dir que el caràcter puntual, únic, extraordinari i evidentment esportiu d'aquests Campionats facilità la participació d'un voluntariat més jove. L'Incavol (2002, 2) així ho confirma:

Es constata l'aparició d'un nou estil d'incorporació, més vinculat al projecte concret que a l'organització en termes generals, principalment en gent jove. Cal positar aquesta tendència ja que no suposa un menor compromís sinó una necessitat de gestionar aquest oferiment. En tot cas, és una porta d'entrada que pot ser l'inici

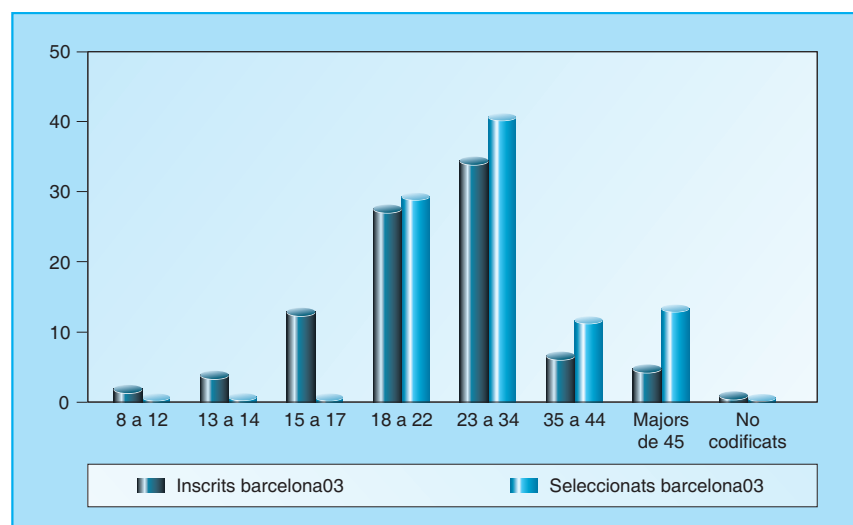
■ FIGURA 1.
Percentatge de voluntaris d'ambdós sexes.

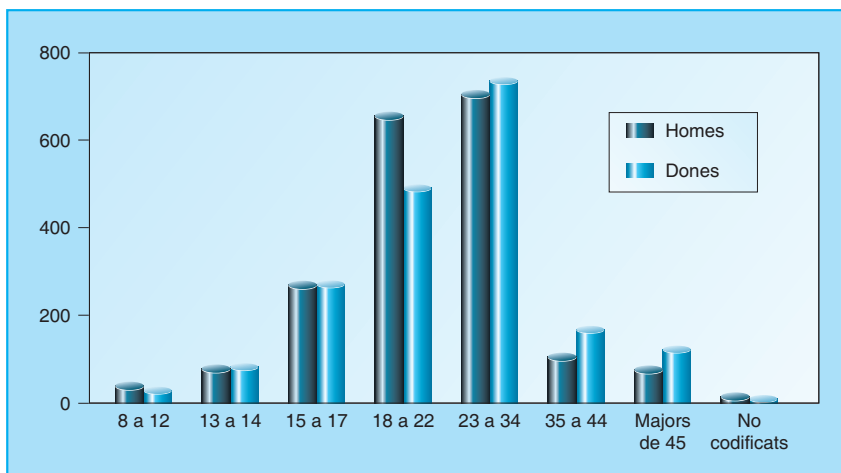
d'un compromís més global i d'implicació en el conjunt de les activitats i responsabilitats de manteniment i desenvolupament de l'entitat o organització.

L'estudi *Els catalans i el voluntariat, principals resultats* també determina que del total de voluntaris de Catalunya (un 13,1 % dels catalans), prop d'un 5 % ho són per projecte, és a dir, s'adhereixen a un programa o projecte concret sense tenir cap altre vincle amb l'entitat organitzadora; de la mateixa manera que en el cas dels

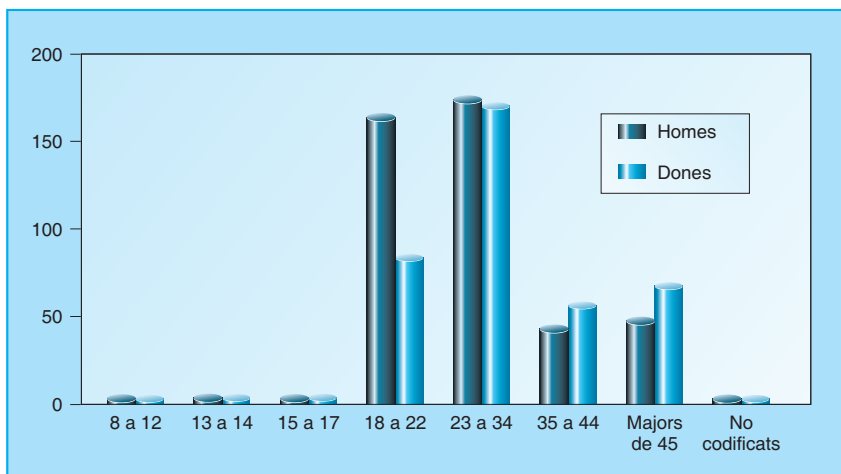
■ FIGURA 2.
L'edat dels voluntaris seleccionats respecte la dels inscrits.

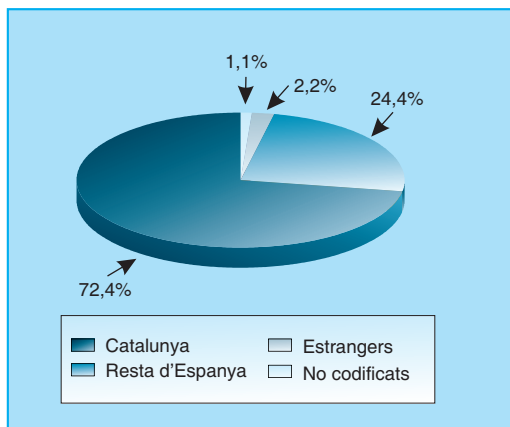
■ FIGURA 3.
Els aspirants a voluntaris segons l'edat i el sexe.

■ FIGURA 4.
El voluntariat seleccionat segons l'edat i el sexe.

■ FIGURA 5.
La procedència dels aspirants a voluntari.

voluntaris dels Campionats del Món (Incauol, 2001).

Les dades de Voluntaris 2000 confirmen aquesta tendència. Tot i que el 78,5 % dels seus membres no arriba als trenta anys, les seves accions voluntàries són de caire puntual (una o dues vegades l'any) i sovint relacionades amb esdeveniments esportius.

Edat i sexe

L'estudi conjunt de les dues variables analitzades fins ara va permetre veure si la proporció entre ambdós sexes es mantenia equilibrada en les diverses franges d'edat.

Les figures 3 i 4 permeten d'observar que la proporció d'homes i dones es mantingué més o menys equilibrada a totes les franges d'edat en els dos col·lectius de voluntaris estudiats. No obstant això, en les dones s'observà la tendència a concentrar-se en major mesura als intervals d'edat centrals. En altres paraules, a totes les franges d'edat hi hagué un predomini del voluntariat masculí excepte en el comprès entre els 18 i els 22 anys (pel que fa als aspirants a voluntari) i entre els 18 i 34 anys (en el cas dels seleccionats). Així, si a partir dels 35 anys hi hagué un nombre força baix de voluntariat, la presència de voluntàries encara fou menor.

Procedència

Tal i com s'ha apuntat anteriorment, en el moment de fer aquesta recerca el nombre de voluntaris seleccionats era de 843, tots vinguts d'arreu de Catalunya. És per aquest motiu que l'anàlisi d'aquest indicador va fer-se tan sols dels aspirants a voluntari, i tal i com calia esperar, l'anàlisi de la seva procedència permeté veure el predomini dels provinents de Catalunya. La figura 5 ens mostra que un 72,4 % dels voluntaris (gairebé 3 de cada 4) venien de les contrades catalanes. Dels restants, el 24,4 % vingué de la resta de l'Estat Espanyol i el 2,2 % de l'estranger.

Fixant-nos en l'aportació de cada Comunitat Autònoma (taula 1), van destacar per damunt de la resta, la Comunitat de Madrid, Andalusia i la Comunitat Valenciana, amb més d'un centenar de voluntaris a cadascuna. Aquestes dades semblen força lògiques si tenim en compte que aquestes són algunes de les Comunitats més poblades i per tant, amb un potencial humà superior respecte la resta.

Els altres motius que clarament van condicionar el percentatge de voluntaris vinguts de fora de Catalunya fou la tradició de cada Comunitat vers les diferents modalitats aquàtiques i el ressò que a cadascuna hi va tenir la campanya de captació de voluntaris i la mateixa celebració dels Campionats del Món de Natació.

Seguidament apareixien Galícia, Castella i Lleó, Aragó, el País Basc i Canàries, que aportaven més d'una cinquantena de vo-

luntaris. La resta de Comunitats per tant, van ser les que tingueren una presència de voluntariat menor, igualment per la conjunció dels tres aspectes esmentats abans.

Professió

L'anàlisi d'aquest indicador es va realitzar tenint en compte els àmbits professionals que per a l'organització dels Campionats del Món de Natació tenien un paper més estratègic.

Tal i com es pot observar a la figura 6, el major percentatge de voluntaris va ser el representat pels estudiants (en ambdós casos amb valors propers al 30 %) i per l'epígraf altres, que amb valors superiors al 50 % aglutinà tots els voluntaris que tenien alguna professió diferent a les de caire més estratègic. Tanmateix, entre les professions estratègiques més representades hi hagué la de mestre, les relacionades amb l'activitat física i l'esport, i les enginyeries, amb valors superiors al 2 %, tant pel que fa als voluntaris inscrits com als seleccionats. Seguidament, el col·lectiu sanitari i els fisioterapeutes van tenir una representació de més d'un 1 %.

Tot i la gran diversitat de professions representades, l'anàlisi d'aquestes dades permeté de veure que les professions més vinculades al món de l'esport van ser les més

nombroses, en detriment d'altres amb menys afinitat vers el fenomen esportiu (comunicació, turisme, filologia...).

El nombrós col·lectiu d'estudiants constata la gran joventut tant del voluntariat inscrit com del seleccionat. Amb valors propers al 30 % superaren amb escreix el percentatge d'estudiants en el total del voluntariat català, que amb un 19 % s'apropa força al percentatge de jubilats (Incavol, 2001). Aquest fet ajuda a entendre la major edat del voluntariat català.

Titulacions acadèmiques

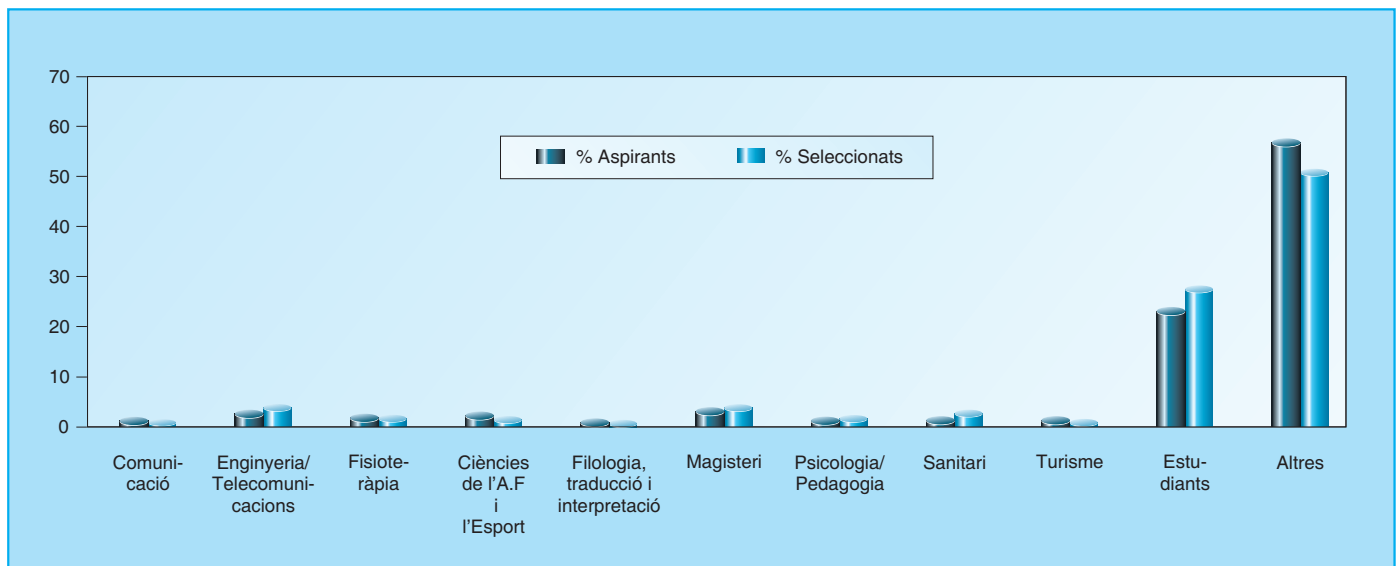
En l'anàlisi de les titulacions del voluntariat dels Campionats del Món de Natació s'incloué simultàniament a cadascuna de les categories establertes tant els que encara estaven estudiant com aquells que ja havien acabat el seu període de formació.

No es constataren gaires diferències entre les titulacions acadèmiques dels voluntaris inicialment inscrits i les dels seleccionats. Tant en els uns com en els altres, el col·lectiu més nombrós va ser el dels llicenciats amb un 27,22 % i un 28,9 % respectivament. A continuació, amb percentatges del 23 % seguiren els qui encara estaven cursant o que ja tenien una titulació de grau mitjà (BUP, COU, FP, ESO o Batxillerat),

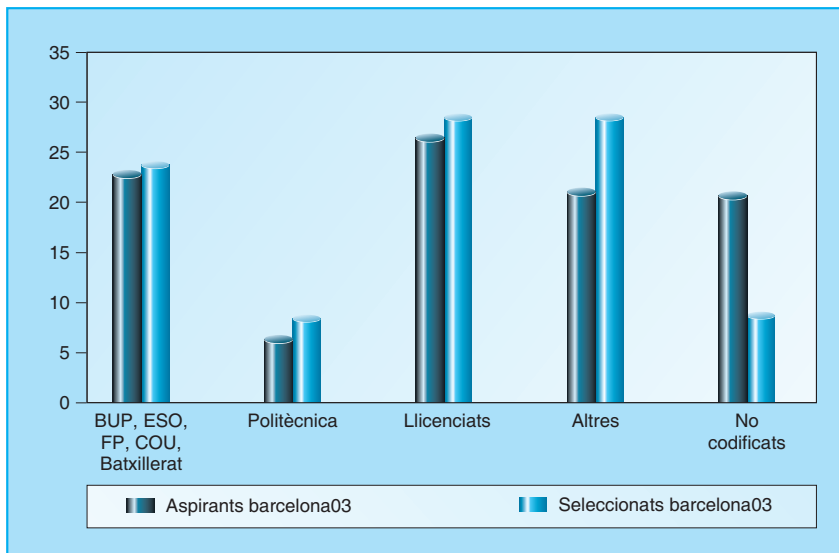
■ **TAULA 1.**
Els aspirants a voluntari segons la seva procedència.

COMUNITATS AUTÒNOMES	ASPIRANTS	% CCAA
Catalunya	2.583	72,35
Astúries	43	1,2
Madrid	167	4,68
València	110	3,08
Castella i Lleó	62	1,74
Cantàbria	18	0,5
Andalusia	115	3,22
Galícia	81	2,27
Aragó	60	1,68
Múrcia	9	0,25
País Basc	66	1,85
Navarra	11	0,31
Balears	22	0,62
Castella-La Manxa	30	0,84
Extremadura	18	0,5
La Rioja	4	0,11
Canàries	54	1,51
<i>Total Espanya</i>	<i>3.453</i>	<i>96,73</i>
Estrangers	78	2,18
Buides	39	1,09
Total	3.570	100

■ **FIGURA 6.**
Les professions dels aspirants i dels voluntaris seleccionats.

■ FIGURA 7.
Las titulacions acadèmiques dels aspirants i dels voluntaris seleccionats.

cosa que referma la joventut dels voluntaris barcelona03.

A la figura 7 hi apareix també l'epígraf politècnica, on s'inclogueren els qui cursaven o ja tenien alguna titulació en el camp de l'enginyeria, la informàtica o l'electrònica. Aquest col·lectiu va representar només el 6,86 % del total de voluntaris inscrits i el 8,8 % dels seleccionats.

Finalment, trobem un col·lectiu nombrós que, sota la denominació 'altres', feia referència als qui cursaven o havien cursat alguna titulació no contemplada com a estratègica per a l'organització dels Campionats. Aquests van representar el 21,6 % en el cas dels inscrits i el 28,9 % en el cas dels seleccionats.

Una altra vegada es constaten diferències respecte a les dades del voluntariat català, on el percentatge de titulats universitaris no supera el 30 %, i els més representats són els que tenen el Batxillerat Elemental, EGB o ESO, amb un 34,9 % (Incavol, 2001). Cal destacar també l'alt percentatge de voluntaris amb estudis elementals o sense estudis (17,2 %).

Conclusions

En base a les dades recollides i amb la consciència de caure en una descripció

molt simplista, fruit de la generalització, el perfil del voluntariat dels X FINA Campionats del Món de Natació va ser el d'un home o dona de procedència catalana, d'edat propera als 31 anys, encara en període de formació o amb estudis universitaris i principalment vinculat/da al món de l'esport.

El caràcter puntual i eminentment esportiu d'aquests Campionats va atraure un voluntariat més jove respecte a la població voluntària catalana. Amb valors propers als 25 anys, la mitjana d'edat dels aspirants n'és una clara mostra.

L'anàlisi de la procedència també va evidenciar que un percentatge força elevat d'aspirants a voluntari, gairebé tres de cada quatre, van arribar d'arreu de Catalunya. L'atractiu turístic de la ciutat comtal i la seva competència i prestigi en l'organització d'esdeveniments esportius es reflectí en el 26,6 % restant, vinguts de la resta de l'Estat i de l'estranger.

Es va constatar una gran diversitat quant a les professions i el nivell d'estudis dels voluntaris. Tot i l'excessiva generalització de les categories establertes, no van observar-se diferències significatives entre els voluntaris inicialment inscrits i els acceptats. Els que encara estaven estudiant i els professionals del món de l'esport d'una

banda, i els que tenien titulacions corresponents a llicenciatures de l'altra, foren els col·lectius predominants.

Referències bibliogràfiques

- Clapés, A. (1995). Voluntaris Barcelona '92: La gran festa de la participació. A M. Moragas i M. Botella (eds.), *Les Claus de l'èxit. Impactes socials, esportius, econòmics i comunitatius de Barcelona'92* (pàgs. 171-186). Barcelona: Centre d'Estudis Olímpics i de l'Esport.
- COOB'92 (1992). *Memòria oficial dels Jocs de la XXVa Olimpíada Barcelona 1992*, volum II (Els mitjans). Barcelona: COOB'92, S.A.
- Equip barcelona03 (2003a). *Apunts de l'Equip barcelona03*. Barcelona: Comitè Organitzador dels X FINA Campionats del Món de Natació.
- (2003b). *Memòria de l'Equip barcelona03*. Barcelona: Comitè Organitzador dels X FINA Campionats del Món de Natació.
- Ferrand-Bechmann, D. (1995). *Voluntariat i solidaritat*. Barcelona: Edicions Pleniluni.
- ICB (1987). *Voluntaris'92. Anàlisi estadística*. Barcelona: ICB.
- Incavol (1994). *Curs d'iniciació al voluntariat*. Barcelona: Departament de Benestar Social.
- (2001). *Els catalans i el voluntariat. Principals resultats*. Barcelona: Departament de Benestar Social.
- Pujadas, X. i Santacana, C. (1994). *Història Il·lustrada de l'esport a Catalunya*. Vol. 1 (1870-1931). Barcelona: Columna.
- Voluntaris 2000 (2003). *Manual de Formació Bàsica*. Barcelona: Voluntaris 2000.

Referències de recursos electrònics

- FINA (2003): bcn03 Home (en línia). Disponible a: <http://www.fina.org/bcn03.html>. (consulta: 20/11/2003)
- Incavol (2002): *Conclusions del 2n Congrés Català de l'Associacionisme i el Voluntariat* (en línia). Disponible a: <http://www.voluntariat.org/2ncongres/post/conclus.html>. (consulta: 16/04/2003).